

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

NEVŞEHİRLİ ÂLİMLER I -HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ VELİ-

Editörler:
Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Nevşehirli Âlimler I -Hünkâr Hacı Bektâş Veli-

Editörler:

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM

Genel Yayın Yönetmeni:

Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 741

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-625-7756-94-5

Kapak Tasarım: Arş. Gör. Hamza ÖZEN
Baskı Öncesi Hazırlık: Mehmet ATEŞ
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Fotokopi 99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1
Karatay/KONYA
Sertifika No: **76711**

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât* İsimli Eserinde Kur'ân'da Allah ve İnsan İlişkisine Dair Zikrettiği İşârî Yorumların Tahlili

Yakup BIYIKOĞLU*

Giriş

Hacı Bektâş Velî'nin (ö. 669/1271 [?]) *Makâlât* isimli eserin aslı Arapça olup¹ manzûm ve mensûr tercümeleri üzerinden müstensihlerin tasarruflarını dikkate alarak tetkik ve izahlarla bu önemli eseri günümüze Prof. Dr. Esad Coşan kazandırmıştır. Bu çalışmada *Makâlât* üzerinde yapılan tahkiki ve tenkitli bu eser üzerinden Hacı Bektâş Velî'nin Kur'ân'da Allah ve insan ilişkisi ele alınacaktır. Ana hatlarıyla bakıldığında on bir baptan müteşekkil olan *Makâlât*'ta insanın ontolojik durumundan kısmî olarak bahsedilse de eserin son üç bâbının neredeyse tamamında ayetler üzerinden Allah ve insan ilişkisine ayrılmıştır.

Metot olarak Hacı Bektâş Velî'nin ayetleri delil göstererek zikrettiği işârî tefsire dair izahları tahlil etmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken eserde geçen Allah ve insan ilişkisine dair ayetler taranacaktır. Burada zikredilen hususlar için mukayese olması açısından imkân ölçüsünde Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) tefsirine de bakılacaktır. Yine konunun temellendirilmesi için birtakım kaynaklara da müracaat edilecektir. Böylece Hacı Bektâş Velî'nin bu eserinde zikrettiği işârî yorumların tefsir literatürüne olan katkısı imkân nispetinde ortaya konmuş olacaktır.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ybiyikoglu@nku.edu.tr. orcid. /0000-0003-0759-8634.

¹ Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât (İncelemeler Kısmı)*, thk. Esad Coşan (Ankara: Seha Neşriyat, ts.), 43-52.

1. *Makâlât* İsimli Esere Genel Bir Bakış

Bu eser, farklı araştırmacılar tarafından birkaç defa yayımlanmış, tasavvufi yeni intisap eden müritler için bir el kitabı niteliğini taşıyan bu eserin muhteva kritiği yapılmamıştır. Bu meyanda Ahmet Yaşar Ocak'a göre *Makâlât* üzerinde en kapsamlı çalışmayı yapan Prof. Dr. Esat Coşan bir tasavvuf edebiyatçısı gözüyle eserin yalnız muhteva tasvirini yapmış, tarihî bağlamda tenkidine girişmemiştir. Buradan hareketle onun iddiasına göre *Makâlât* isimli eserin Hacı Bektâş Velî tarafından yazdırıldığı hususu tartışmalı olup klasik tasavvuf edebiyatında *Makâlât* ve *Vâridât* adlarını taşıyan benzer eserlerin hemen hepsi daha sonraları anonim derleyiciler tarafından kitap haline getirilmiştir.² Bunun aksi olarak ise Esat Coşan'a göre *Makâlât*'ın, eserin 15. Yüzyılda tanınması, içeriğinin Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) ait *Fakrnâme* isimli eser ile benzeşmesi ve derin bir muhtevaya sahip olması; bunun altında aklın önemi, aşk, şevk, iman mahiyeti gibi öne sürülen karakteristik fikirlerin Nişabur'daki fikrî faaliyetlerle örtüşmesi sebebiyle Hacı Bektâş Velî'ye ait oluşu kesindir.³

Muhteva olarak bakıldığında bu eser on bir baptan müteşekkil olup her bir bapta çeşitli hususlara, yer yer de benzer konulara değindiği görülür. Bazen de bir bap içerisinde konu bütünlüğünü görmemek mümkündür. Buradan hareketle her bir bapta birtakım düşüklüklerin olduğu söylenebilir. Ana hatlarıyla *Makâlât*'ın muhtevasını: "Birinci bapta, Allah'ın ezeli ilmi ile varlığın hakikatini bilmesi, insanın lehinde ve aleyhinde olanların insanın akıbetine etkisine vâkıf olması; ikinci bapta, iman esasları ve ezelde verilen söze sadık kalmayan münafıkların ahvâli; üçüncü bapta, şeriatın on makamı olan: İman, ilim, namaz, oruç, zekat, hac, helal kazanç, hayız ve nifas halinde cimâyı haram bilmek, *Ehl-i sünnet ve'l-cemaât*'tan olmak, şefkat sahibi

² Ahmet Yaşar Ocak'a göre Hacı Bektâş-ı Velî'ye izâfe edilen diğer eserlerde olduğu üzere *Makâlât*'ın da onun tarafından bizzat yazdırıldığı tarih olarak ispat edilmemiştir. Dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî konumundaki konar göçer bir Türkmen sûfisinin, sözlü geleneğe dayanmasından, döneminde yazılı kültürün yaygın olmamasından mütevellit olarak bu tarz eserleri yazıp yazamayacağı tartışma konusu olmuştur. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/457.

³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât (İncelemeler Kısmı)*, 42-43; Yine Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Kitâb-ı Besmele Ma'a Makâlât-ı Hâcî Bektâş* adlı eserinin üslubunun *Makâlât* isimli eserle benzeşmesi bu eserin ona ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiyi Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 29-30.

olmak, az ve öz yemek ve giyinmek; dördüncü bapta, tarikatın makamları; beşinci bapta marifetin makamları olan: Edep, korku, az yemek, sabır, kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilmek; altıncı bapta, hakikatin makamları ve bunların ayetlerdeki yansımaları; yedinci bapta ruhun halleri; sekizinci bapta şeytanın halleri, dokuzuncu bapta, tevhid ve marifet; onuncu bapta, Hz. Âdem'e secde ve Allah'a Bezm-i Elest'te verilen akit ve on birinci bapta ise Hz. Âdem'in yaratılışı ve sıfatları" şeklinde özetleyebiliriz.

2. Kur'ân'da Allah ve İnsan İlişkisine Genel Bir Bakış

Yüce Kitabımıza baktığımızda genel olarak insanoğlu övülse de bir takım olumsuz vasıfları üzerinden yerilmektedir. İki zıt özelliklerin kendinde toplandığı ve bu şekilde kendine değer atfedilen insanoğlunu Kur'ân'da belirtilen olumsuz yönlerini özetlemek faydalı olacaktır. Şöyle ki Kur'ân-ı Kerim'de insanoğlunun anatomisinin nutfe (sperm), 'alak (kan pıhtısı) ve mudgâ (et parçası) olması, kemikleşmesi, kemiklere et giydirilerek kas ve iskelete dönüşmesi ve son olarak da bunları yaratana bir kulluk borcu olduğu da hatırlatılmaktadır.⁴ Ancak Kur'ân'da bir damla sudan yaratıldığı beyan edilen insanın, Yaratanına birden düşman kesildiğinden bahsedilmesi de manidardır.⁵ Yine Kur'ân'da insanın yaratılış serüvenine dikkat çekilerek topraktan halk edilen ve sonra biyolojik olarak mücessem hâle gelen bedenin çürüyüp toprak olacağı ve ahirette tekrar diriltilip hesap vereceği kendine hatırlatılmaktadır.⁶ Burada şuna dikkat çekmek gerekir ki Kur'ân'da olumsuz özellikleri anlatılan insanoğlu ile ilgili ayetlerin pek çoğunun Mekki olması dikkat çekicidir. İlk muhataplarının müşrikler olmasından dolayı, bu ayetlerde insanın olumsuz vasıflarla anlatılması muhtemeldir. Kur'ân'ın tasvip edip makbul ve değerli kıldığı insan vasıfları ise bunların zıddıdır.

Kur'ân'da insanın olumsuz olarak öne çıkan rûhî özelliklerine gelince bunlar; nankörlük⁷, geçici hazza ve menfaate düşkünlük⁸, cimri (eli sıkı)

⁴ el-Mu'minûn 23/13-14.

⁵ en-Nahl 16/4.

⁶ Yâsin 36/77-78.

⁷ el-İsrâ 17/67; el-Hacc 22/66; Lokman 31/32; ez-Zuhruf 43/15; Abese 80/17; el-Âdiyât 100/6.

⁸ Yûsuf 12/53.

olmak⁹, umutsuzluk¹⁰, unutkanlık¹¹, böbürlenme/şımarıklık¹², acelecilik¹³, inkârcılık/Rabbine düşmanlık¹⁴, zalimlik/câhillik¹⁵, şükürsüzlük¹⁶, zayıf ve acizlik¹⁷ ve haset¹⁸ şeklinde sıralanabilir.

İnsanoğlunun olumlu vasıfları ise; ilahî nefha taşıması,¹⁹ diğer varlıklardan üstün tutulması,²⁰ nimetlerin emrine verilmesi,²¹ en güzel şekilde yaratılması²² şeklinde tatad edilebilir.

Ayetler çerçevesinde bu iki zıt yönü telif etmek hususu, Bakara Sûresi 30. ayette halifelik ve ifsâd-kan dökücü olmak şeklinde iki yön ortaya konmaktadır. Ayette Cenab-ı Hak bir yandan yaratacağı insandan halife olarak bahsetmekte ve melekler ise potansiyel olarak insanın bozguncu ve kan dökücü oluşuna dair Allah'a sualde bulunmaktadır. Bu sorunun cevabı olarak Allah Teâlâ, kendi ilminin üstünlüğünü ortaya koyarak insanoğlundan bu olumsuz özelliklerden sıyrılarak kâmil insan olması çabasının önemine dikkat çekmektedir.

İnsanın halifelik sırrı, iki zıt ciheti birleştirme vasfında yatmaktadır. İnsan, hilafet ve emanet sahibi olmasının yanında birçok olumsuzluğu kendinde barındırmaktadır. Kur'ân, kemâlat örneği şeklinde sunduğu peygamberlerin bile beşerî vasıflardan hâli olduğunun düşünülmesini kabul etmez. Dolayısıyla insan iki zıt kutuplu oluşuyla mükemmel ve mukaddesdir.²³ Nitekim insan meleklerden farklı olarak hilafeti gerçekleştirecek fitratı ve kabiliyette yaratılmış olup fitratını bozmadığı sürece yaratılış vazifesini başarabilecektir.²⁴ Bunlar insanoğlunun melek ve şeytan dışı bir varlık

⁹ el-İsrâ 17/100.

¹⁰ el-İsrâ 17/83; er-Rûm 30/36; Fussilet 41/49; Hûd 11/9.

¹¹ el-İsrâ 17/83; Hûd 11/10-11; Yâsîn 36/78.

¹² Hûd 11/10; el-İsrâ 17/16; el-Kasas 28/76.

¹³ el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.

¹⁴ en-Nahl 16/4; Yâsîn 36/77.

¹⁵ el-Ahzâb 33/72; Fussilet 41/11.

¹⁶ el-Mü'minûn 23/78; es-Sebe 34/13; el-Mülk 67/23.

¹⁷ en-Nisâ 4/28.

¹⁸ el-Bakara 2/109.

¹⁹ el-Hicr 15/33

²⁰ el-İsrâ 17/70.

²¹ el-Câsiye 45/13.

²² et-Tîn 90/4; et-Tegâbun 64/3.

²³ Bu hususta bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana ve İnsan* (İstanbul: Yeni Boyut, 1992), 42.

²⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/101.

olduğunu göstermektedir. İnsanı varlık yapısındaki zıtların birlikteliğinde sevmek, iyiye güzele çağırmak esastır. Kur'ân'a bütüncül yaklaşımla bakılacak olursa diğer varlıklara olan üstünlüğü cihetiyle insan güzel yaratılışı ile övülürken, diğer taraftan manevî ve ahlâkî çöküş tehlikesiyle karşı karşıya oluşuna dikkat çekilir.²⁵ Zira bu iki zıt yön, “ahsen-i takvîm” ve “esfel-i sâfilîn” terkipleri ile Tîn Sûresi 4. ayette veciz olarak beyan edilmiştir.

3. *Makâlât*'ta Kur'ân'da Allah-İnsan İlişkine Dair Yorumların Tahlili

İnsan mükemmel bir canlı olmaktan öte, mükerrer kılınmış bir varlıktır. Zira tasavvufi anlayışa göre insan melek ve canlılar arası bir varlıktır. Bu meyanda hayır ve şer arasında gidip gelme potansiyelinde yaratılmıştır. Özetle tasavvuf literatüründe insan öz benlik olarak nefis, beden kalıbında tevdi edilen ilahi nefha olarak rûh ve idrak olarak da akıl unsurlarından oluşur.²⁶

3.1. Ulûhiyet Bağlamında Tevhid, Marifetullah ve İnsanın Yaratılışı

3.1.1. Tevhid ve Marifetullah

Eserin dokuzuncu bâbında; *tevhid*, *me'ârif* ve *beyan* husularının zikredildiği görülür. Burada Hacı Bektâşî Velî, Allah ve insan ilişkisi bağlamında tevhid mesajını öncelikle O'nun tek ilah olduğunu bildiren (sizin ilâhınız tek olandır/وَالْهَيْكَلُ إِلَهُ وَاحِدٌ)²⁷ ayeti ile açıklar. Binaenaleyh Allah Teâlâ bu ayette kadîm ve evvel vasfıyla bize bir oluşundan bahseder. Sonra Hacı Bektâşî Velî, onun “Bir” olduğunu bize bildirdikten sonra Kur'ân'da işaret edilen Yüce Allah'ın sıfatlarını: “Andan Pâdişâh-ı a'lâm'ın kullarına kendi varlığını” (صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ)²⁸, “andan sıbgatını/boyasını” (صِبْغَةُ اللَّهِ)²⁹, “andan milketini” (وَمُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)³⁰, “andan kahr/heybetini” (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)³¹ “andan ‘azametini” (وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ)³²; an-

²⁵ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru Fikr, 1981), 21/13-14.

²⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 303-309.

²⁷ el-Bakara 2/163.

²⁸ İbrahim 14/32; es-Secde 32/4.

²⁹ el-Bakara 2/138.

³⁰ el-Burûc 85/9.

³¹ el-En'âm 5/18.

³² el-Bakara 2/255.

dan izzetini (فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا), “andan celâlini” (تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ)³³; “andan nimetinin yüceliğini” (نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ)³⁴; “andan peşîmanlığın/boşamağın/üzüntü vermesini” (وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ)³⁵; “andan kendi lutfini” (فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ)³⁷; “andan nusratını” (نَحْنُ قَسَمْنَا) (وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ)³⁸; “andan hasbatını/yetmesini” (وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ) (وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا)⁴¹; “andan hikmeti ve hayrın verilişini” (وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ)⁴² ve “andan ilmini” (وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ)⁴³ şeklinde izah ederek sıralar. Bu sıfatları tadat ettikten sonra da Allah’ın ilim sıfatının izharı için hadis olarak belirtilen ancak kaynaklarda tespit edilemeyen metinden hareketle ilmin; muhkem ayet, sâbit farz ve yerleşik sünnet şeklinde üç kısımdan olduğuna, kim bunları bilirse o kimsenin ulu/yüce olduğuna dair rivayeti nakleder.⁴⁴

Yine Hacı Bektâşî Velî, bu bapta Allah Teâlâ’nın ulûhiyeti bağlamında ana hatlarıyla ayetler üzerinden birtakım izahlarda bulunur. Şöyle ki o, Allah’ın bilgisinin sonsuzluğu, kişinin faniliğini bilerek Rabbinin bâki oluşunu anlayacağı, cehennem yakıtının insan ve taşlar olduğu (el-Bakara 2/24), dünya ateşinin çeşitliliği, iki denizin birbirine salıverildiği ancak bir engel nedeniyle birbirine karışmadığı (er-Rahmân 55/19-20), kiminin nefesine karşı zalim, kiminin de nefesine iyilik ve kötülükte müsavi davrandığı (el-Fâtır 35/32), Allah katında tek dinin İslâmiyet olduğu (Âl-i İmrân 3/19), cennette ikram edilen ırmak çeşitlerinin varlığı (Muhammed 47/38), kökü sağlam dalları göğe doğru ağaç örneği (İbrahim 14/24), mizanı ağır olanın felaha

³³ el-Rahmân 55/78.

³⁴ el-Enfâl 8/40.

³⁵ Âl-i İmrân 3/ 3; el-Mâide 5/95.

³⁶ eş-Şûrâ 42/19.

³⁷ Âl-i İmrân 3/31.

³⁸ er-Rûm 30/47.

³⁹ ez-Zuhruf 32/32

⁴⁰ et-Talak 65/3.

⁴¹ el-Ahzâb 33/43.

⁴² el-Bakara 2/269.

⁴³ el-Bakara 2/251.

⁴⁴ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 58-60. *Makâlât* isimli eserde verilen hadislerin kaynağına ulaşılmadığı hususu tenkitli neşirde yeri geldikçe ifade edilmektedir.

ereceği, mizanı hafif olanın da hüsrana uğrayacağı (el-Mu'minûn 23/103), sabah akşam müminlerin Allah'ı tesbih etmesi (er-Rûm 30/17-18), kıyamet ahvâlî (İbrahim 14/48) ve her canın ölümü tadacağı (el-Ankebût 29/57) hususlarına dair işârî yorumlar yapar.⁴⁵

3.1.2. İnsanoğlunun Yaratılışı ve Evreleri

Hacı Bektâşî Velî, insanın bedenî yaratılışındaki özüne dair ayetler ile yorum getirir. Şöyle ki ayette zikredilen insanın yaratılış evrelerini onuncu bapta; önce insanın yaratılmasına bir çamurdan başlandığını⁴⁶, insanın çamurun özünden yaratıldığını⁴⁷, şekil verilebilir balçıktan ve kurutulmuş çamurdan halk edildiğini⁴⁸, pişirilmiş kaplar gibi topraktan yaratıldığını⁴⁹ şeklinde sıralar ve sonra kadim Türkçe ile şu izahlarda bulunur:

“O Âdam'ı dopraktan yarattım. Hem sülaleden yarattım. Yani bir nesneyi sıkub sırnağından çıkana sulâle derler. Andan kodular (sonra) bir zaman yatdı. Yani 'hemain mesnûn' oldu. Andan kurudı ve yarıldı ke'l-fehhâr oldu. Evvel toprağdı andan surât bağladı, andan das das yarıldı, hisabsız yıllar yatdı.”⁵⁰

Makâlât sahibi, sonra insanoğlu şekil bulunca kendisine ruhun üflenmesini şu şekilde anlatır:

“Çün kim Hak subhânahu ve ta'âlâ hazrat-ı diledi ki Âdam'a rûh nafh ide rûha emr eyledi, bazılar eydürler Hâk Teâla hazratının emrile rûh, Âdam'un burnundan dimağı içine girdi ve iki yüz yıl mıkdarı çörendi; andan gözlerine indi, ol dem Âdam aleyhi's-selâm yatduğu yirden gözin açup kendini toprak ile balçık gördi.”⁵¹

Burada da Hacı Bektâşî Velî Hz. Adem'e nispetle “her hal üzere âlemle-
rin Rabbı Allah'a hamd olsun” ve “Rabbın sana merhamet etsin Ey Âdem!”

⁴⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 61-79.

⁴⁶ “...ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır/ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ” (el-Hicr 15/7)

⁴⁷ “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan almış bir özden yaratıyoruz/ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ” (el-Mu'minûn 23/12)

⁴⁸ “Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık/ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ” (el-Hicr 15/26)

⁴⁹ “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı/ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ” (er-Râhmân 55/14)

⁵⁰ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 87-88. Yine birinci bapta insanın dört türlü öz/tözden yaratıldığını ve bunların; toprak, su, ateş ve rüzgâr şeklinde dört unsurdan bahseder. Bk. Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât*, 3.

⁵¹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 88.

gibi birkaç rivâyet verip daha önce de belirttiğimiz gibi bunların da mesnedine ulaşılammıştır.

Sonuç olarak insanın fizikî evresi tamamlanınca Hacı Bektâşî Velî, ruhun Âdem'in göğsüne indiğini, daha aşağısı balçık iken Âdem'in kalkıp oturmak istediğini bunu da "...İnsan pek acelecidir! / وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا..."⁵² ayetiyle delil göstermek ister. Sonrasında da ruhun Âdem'in karnına indiğini, onun acıktığını ve yemek istediği şeklinde isrâiliyâta dayalı bir takım işârî yorumda bulunur.⁵³

Yine o, *Makâlât* isimli eserin on birinci bâbında Hz. Âdem'in sıfatlarına değinirken onun öz olarak yaratılışından bahsettikten sonra insanoğlunun biyolojik olarak yaratılış evrelerine değinerek bütüncül yaklaşımda bulunur. Eşeyli üreme anlamında Havvâ'yı Hz. Âdem'e eş/yar kıldığını hatırlatır. Bundan doksan batın oğlan doğurduğunu, bunlardan on oğlu, onda kızının kaldığını, bunlardan neslin yayıldığını söyler. Bununla ilgili olarak Nefs-i vahide'nin Âdem (a.s) olduğunu zikreder. Bu hususta: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir*"⁵⁴ ayetini verdikten sonra da: "Âdam'ı dopraktan yaratdum ve hem neslini nutfeden yaratdum" der.⁵⁵ Böylece İnsanın biyolojik yaratılışını nutfenin sağlam bir yere yerleştirildiğini, sonra onu pıhtı ('alak), et parçası (mudğa) haline getirilişini, bu et parçasının kemikleştiğini, bu kemiklere muntazam olarak kemikler üzerine etlerin giydirilişi ile ilgili ayeti zikreder.⁵⁶

Daha sonra ayette zikredilen "nutfe-yi emşâc"⁵⁷ terkibine dair "ve dâhi er suyına nutfa dirler ve avrat suyına emşâc dirler" dedikten sonra bunun mahiyetine dair bir rivâyet verir. Ancak bu rivâyet, lafız ve mana bağlamında kaynaklarda mevcut değildir. O, bu husustaki: "Andan eril avrat suyu birükür, Arş'tan bir yıl eser, gelür ana göğsine dokunur, ol iki suyu dibi-

⁵² el-İsrâ 17/11.

⁵³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 89.

⁵⁴ en-Nisâ 4/1.

⁵⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 98.

⁵⁶ el-Mu'minûn 23/ 12-14.

⁵⁷ "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yaratmış; imtihan edelim diye onu iştirir ve görür kıldık." (el-İnsân 76/2)

ne, yani kıllar dibine dağılır, andan girü(p) ana rahmine iner" kaynağı belli olmayan bilgiyi nakleder.⁵⁸

Bunun üzere (*O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.../ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ* (وَالرَّأْسِ) ayetinden hareketle insan oğlunun yaratılışı ile ilgili şu işârî yorumda bulunur: "Andan Allâhu Teâlâ'nın farmânı birle iki ferîşteler (melekler) varurlar ol kulun sinlesi yerinden bir avuç toprak alırlar, getirürler, ol iki suya karışdudurlar ve hem yoğururlar ve hem kırk gün sağ elleriyle depredürler, sonra alaka (pıhtı) olur. Andan sol ellerine alurlar, kırk gün yine depredürler muzga olur. Yani yine sağ ellerine alurlar, depredürler. Yine kırk gün andan şöyle korlar, durur, tâ haddi saklarlar yigirmi güne değin et, kan, damar, sünûk olur.⁵⁹

Bu kısımda Hacı Bektâşî Velî'nin insanın biyolojik bağlamda yaratılışına dair zikrettiği bilgilerin kaynağına ulaşamadık. Buradan hareketle bu bilgilerin nerdeyse tamamının isrâiliyât menşei haberler olduğu söylenebilir.

3.2. İnsanoğlunun Allah Teâlâ Katında Üstünlüğü

3.2.1. İnsanoğlunun Kerîm/Yüce Olması

Hâcî Bektâşî Velî, dokuzuncu bâbın sonunda insanoğlunun değerli oluşuna değinir. Bu minvalde "*Andolsun ki biz Ademoğlunu Yüce kıldık... / وَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ*" ayeti açıklarken "Pes sizleri sevdüğüm için bunca dürlü kerametler verdi" izahını yapar.⁶⁰ Bu ifadeyi; "Öyleyse ey azizler, Allah dünyada her kimi yarattıysa sizin emrinize verdi" meâlinde şeklinde izahât yapar. İşârî tefsir bağlamında ifadelerini şöyle sürdürür:

"Pes imdi gökler sizun örtünüz, yirler sizin döşeginüz; ay ve gün sizün çırağunuz, yimişler, sizin nimetunuz, otlar görkünüz, ağaçlar yaraşuğunuz, ırkılar merkebinüz, firişteler dapucunuz, uçmak makamınız, huriler çiftle runüz, Rizvân kapucunuz, Kirâmen katibîn müşrifunuz, Ka'ba kible nüz, Kur'ân inancunuz, Mâlik Zindâncunuz, Muhammed-i Mustafa Şefa'atcunuz, Âdem aleyhisselâm atanuz, Havva ananız, bayram günü güvencenüz, Zâina/Cumu'a günü tiryakudur/bayramunuzdur. Sizler biribirunuz ile karın-

⁵⁸ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 98-99.

⁵⁹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 99.

⁶⁰ Kuşeyrî, bu ayet üzerinden insanoğlunun tekrîm edilmesini zâhir ve bâtın olarak pek çok şekilde izah ettikten sonra insanoğlunun diğer varlıklara olan asıl üstünlüğünü "velâyet" sahibi oluşuna bağlar. Bk. Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: Hey'etu'l-Mısriyye, ts.), 2/359-361.

daşlarsız, siz kullar benimsüz, ben Gafûr Mevlâ sizunven, bunca dürlü nesneler sizün için ârâsta kıldum. Arş'dan tâ tahta's-sera'ya değin her kim varsa sizlere bildurdüm."⁶¹

Onun işârî izahlarından anlaşıldığı üzere Yüce Allah, cennet nimetlerine varıncaya dek bütün mahlûkatı insanın emrine musahhar kılmıştır. Böylece bu nimetlerden istifade edilmesi, Allah'ın kulları olarak kardeş (ihvân) ve Yaradan'a güzel bir kul olunması insanoğluna yeğlenmiştir.

3.2.2. İnsanoğlunun Allah'a Kurbiyeti

Hacı Bektâşî Velî, bu açıklamalarının akabinde iki ayeti vererek insanoğluna kurbiyetini ifade etmiştir. Şöyle ki bu hususta, *"biz o kişiye sizden daha yakınızdır, ama görmezsiniz"*⁶² ve *"Biz ona şah damarından daha yakınız"*⁶³ ayetlerini zikreder. Bu ayetin açıklamasında işârî olarak şu yorumu yapar:

"Zira kim ben, size teniniz içinde cânunuzdan dahi yakınvandır. Gözü-nüz görmekliğinden ve dilünüz söylemekliğinden ve kulağunuz işitmekliğinden dahi yakınvandır. Elinüz tutmaklığından ve ayagunuz yürümekliğinden dahi yakınvandır; size sizden daha yakınvandır." Sonra bunlardan hareketle büyük mutasavvıfların sözü olduğu sâbit olan *"kim kendini bilirse Rabbını tanır"* sözü muktezasınca bu bilgiye sahip olan kimsenin Hak Teâlâ'nın varlığını bilebileceğine dikkat çeker. O, bu hususu şu sözleriyle devam ettirir:

"Pes her ne (bu ayeti) kim bilse bu ilimlerle hakikattur. Kim kenduyi bildi ve dahi her kim kenduyu bilse tahkik ile beni bilir. İmdi kendüzün bilen Hakk'ı bilir."

"İmdi kendizün bilen Hakk'ı bilir; ille ki Hak Teâlâ'nın varlığını bilir, amma niteliğini bilmez"

*"Nitekim adama cânndan yakın yok, Çalap Tanrı'ya dahi kuldand yakın yok. Nitekim cân tene yakındur, Çalap tanrı dahi kullarına şöyle yakındır."*⁶⁴

Hacı Bektâşî Velî, Allah-İnsan ilişkisi konusunda kurbiyetten bahseder. Bu yakınlıktan ötürü insanın Rabbini tanıyacağını ifade eder. Ancak ona göre Çalap'ın varlığı bilinir, ama niteliği bilinmez. Bu hususu (*O'na benzer hiç-*

⁶¹ Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât*, 80.

⁶² el-Vakı'a 56/85.

⁶³ Kâf 50/16.

⁶⁴ Hâcî Bektâşî Velî, *Makâlât*, 81-82.

bir şey yoktur. O bütün söylenenleri iştirir)⁶⁵ ayetin zahirinden hareketle izah eder. Hatta Hak Teâlâ'nın kullarına üflediği rûh/cân dahi böyledir der “Ey Muhammed sana rûh'un ne olduğunu soruyorlar. De ki: ‘rûh rabbimin emrindedir...’⁶⁶ ayetini bu hususta delil gösterir.⁶⁷

Yine o, Allah’a kurbiyet konusunda “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınum, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler”⁶⁸ ayetini zikreder. Şöyle ki ona göre, her kim Allah’ı kendine yakın bilse, korkusu olmaz, öğrenmek durumundan mahrum olmaz, duası icabetten mahrum olmaz. Yine Allah’ı Teâlâ’nın adının okunmasının, duanın müstecap oluşundan mahrum bırakılmayacağına ayet üzerinden işaret eder.⁶⁹ Ayrıca “Rabbiniz dedi ki bana dua edin size karşılığını vereyim / وَقَالَ رَبُّكُمْ اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ”⁷⁰ ayetiyle Allah’ın kendi adını anan kimselere icabet edeceğini, böylelikle Allah ile insan arasında bir üstün kurbiyetin olacağına dikkat çeker.⁷¹

3.2.3. İnsanoğlunun Halifetullah Olması

Yüce Allah, bir arş veya cennet veya melek yaratacağım değil, özellikle Hz. Âdem’i onurlandırmak için bir halife yaratacağım demiştir.⁷² Zira yeryüzünde halife oluşu kendisine bildirilen insan, akıl sahibi olma vasfıyla varlığında tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Buradan hareketle varlığına dönük benliğini aşarak kemâle erebilme yetisi vardır. Zira insanın kemal yönü fiilen ortaya çıkmasa da potansiyel olarak meleklerden üstün seviyede yaratılmıştır.⁷³

Hacı Bektâşî Velî, onuncu bapta ise Âdem (as) sıfatlarını beyan ederken insan- Allah ilişkisi bağlamında insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi oluşundan bahseder. Bu hususta o: “Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir

⁶⁵ eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁶ el-İsrâ 17/85.

⁶⁷ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 82-83; Yine aynı ayetlere değinmesi konusunda bk. Hâcî Bektâş-ı Velî *Makâlât*, 13.

⁶⁸ el-Bakara 2/186.

⁶⁹ en-Neml 27/62.

⁷⁰ el-Mu’min 40/60.

⁷¹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 107.

⁷² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşâret*, 1/75.

⁷³ İlhan Kutluher, “İnsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/323.

*halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah: 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu'*⁷⁴ ayetini örnek vererek insanın yeryüzünde temsilci oluşuna dikkat çeker.

"Ve hem Adam'un özin Medine doprağından yarattı, başını Beytu'l-makdis doprağından yarattı; yüzünü Ka'be doprağından yarattı; kulağını Tûr-ı Sinâ doprağından yarattı; gözlerini Beytu'l-haram doprağından yarattı; alnını Medine'nun mağrib'den yanası doprağından yarattı; ağızını Medine'nun Maşrik'dan yanası doprağından yarattı; dudaklarını Berberiyeye doprağından yarattı; sakalını uçmak doprağından yarattı; dilini Buhâra toprağından yarattı...dopuklarını Rûm doprağından yarattı; ayaklarına da Firengistan doprağından yarattı" şeklinde yaratılan öz/töz ile ilgili uzun uzadıya bilgi verir. Sonra Hacı Bektâşî Velî'nin hadis olarak naklettiği "*Allah Âdem'i altmış renk topraktan yarattı...*" şeklinde kaynaklarda hadis olduğuna dair bir tespit bulunmayan rivâyeti verir.⁷⁵ Bu bilgilerin ucu açık olması ve mesnetlerinin zikredilmemesi nedeniyle bunların isrâillayât kabinden rivâyetler olduğunu söylemek mümkündür.

Hacı Bektâşî Velî, bu rivâyet üzerinden birtakım tefsir bağlamında izahlara girer. Bu meyanda; "*Allah Teâlâ, Âdam'ı altmış türlü topraktan yarattı, eğer bir dürlü topraktan yaratsa Âdam'iler dükelisi bir suratta bir dürlü olurlardı ve hem biri birin bilmiyeleri demek olur*" şeklinde açıklama yapar. Sonra şekilsel olarak insanın yaratılışını şöyle tasvir eder:

"Andan Hak subhanehu ve teâlâ Âdamun başun kudrat nurila bezedi, gözlerini ibrat nurila bezedi, anlını sücud nurila bezedi, dilini zikir nurila bezedi, dişlerini Muhammed Mustafa nurila bezedi, dudaklarını teşbih nurila bezedi, sükününü (süksünini) kuvvet nurila bezedi, eğini hil'at nurila bezedi, arkasını ginlik nurila bezedi, göğsini ilim nurila bezedi, karnını hilim nurila bezedi, ilmini izzat nurila bezedi, sitrini emânet nurila bezedi, oyluğunu (oyluklarını) emir ve nehiy nurila bezedi, yağırnını hoşnudluk nurila bezedi...gönlini tevhid nurila bezedi, hem iman nurila bezedi, sigadı, tazim nurila düzeltti, vaslat nurila götürdi, hem Âdam'ın doprağını Azrail'in eline verdi, rahmet suyuyla yoğurdu ve Marifet suyuyla suvadı."⁷⁶

⁷⁴ el-Bakara 2/30.

⁷⁵ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 85-86.

⁷⁶ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 86.

Allah (c.c) insanoğlunun halifetullah oluşunu ve onun bu yüceliğini meleklerle tasdik ettirmek üzere beyanda bulunur.⁷⁷ Hatta bu hususta insanı ta'zim etmek için meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emreder. Hacı Bektâşî Velî, secde emrine muhatap olan İblis'in insanın halifetullah payesine sahip olan insana karşı duruşunu ve Hz. Âdem'e isimleri öğretmesini şöyle anlatır:

"Pes Hak subhânehu ve teâla kendü lutfiyla uçmak içinde hazinamsın, didi, vilâyet menşurun virdi ve cümle nesnelerun adlarını öğretti."

Ayette bu husus: *"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin' dedi"*⁷⁸ şeklinde zikredilmektedir. Sonra Allah cc insanı yüceltmek için meleklerle secde emri verdi, şöyle ki: *"Meleklerle: 'Âdem'e secde edin' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu"*⁷⁹. Bunun üzere İblis, halifetullah olan insana karşı haset ve düşmanlık duygularına büründü. Ayette belirtildiği üzere karşı itirazda bulundu. Şöyle ki: *"Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblîs): 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattı' dedi."*⁸⁰

Hacı Bektâşî Velî, Şeytan'ın insanoğlunun yüceliğine karşı olan bu hasetçi tavrını şöyle tahkiye eder:

"Ol vakit cemî'i firîşteler (melekler) Hak Teâlâ'nın emriyle Âdam'a secde kıldılar, illa İblis secde itmedi. Pes Hak Teâlâ İblis suâl idup eyitdi: Niçin Âdam'a secde etmedin? didi, İblis ol vakit eyitdi.⁸¹

Sonra yukarda belirtilen ayet⁸² üzerinden: *"Sen beni âtaştan halk idup anı doprakdan yaratdun; öyle olsa benüm terkibum ulvidur ve doprak suflidur ki harakatdi ben onda a'layım, anuniçün Âdam'a secde itmedum, dedi. Pes enaniyet edip ibâ itti; Hak Teâla dahi anı dergahından surdurdi. Evvel mukarreb iken adı Hârıs idi. Sonra mahrûm ve mağbûn ve mel'ûn oldu ve adı Şeytan ve İblis oldı. Andan Hak subhânehu ve teâla buyurdu kim: Yâ Âdam yukarı bak! Didi. Pes Âdam (a.s) yokaru baktı gördi kim*

⁷⁷ el-Bakara 2/30.

⁷⁸ el-Bakara 2/31.

⁷⁹ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/10; el-İsrâ 17/61.

⁸⁰ el-A'râf 7/12.

⁸¹ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 90.

⁸² el-A'râf 7/12.

Arş'da bu kelime-i tayyibe yazılmış: Lâ ilâhe illellah Muhammeduresûlûlah. Âdam (a.s) anı gördi eydi kim: ilâhi seyyidi ve mevlâyı lâ ilahe illellâh senin birliğ gündür. Ya Muhammed kimin adıdır, dedi. Andan ol Hay u Kayyum Tanrı eyitdi kim: Yâ Âdem! Ol benüm habibibümün adıdır..."⁸³

Görüldüğü üzere Hacı Bektâşî Velî, bu bilgilerle İblis'in Halifetullah olan insanoğluna kıskançlığı ve düşmanlığı tefsir ederken insanoğlunun nankör-lük, zalimlik acelecilik, cimrilik gibi olumsuz vasıfları olsa da İblis'in, Allah (c.c) tarafından Hz. Âdem'e verilen değeri kabullenmemesine dikkat çeker. Zira insan fıtratullah'a dönük vasıfları ile ehsân-i takvim olma özelliğini taşır. Kur'ân'da belirtildiği üzere insanın bir takım olumsuz zafiyetleri olsa da yine o, eşref-i mahlûkattır.

3.2.4. 'Bezm-i Elest'te Allah'ın Kullarından Aldığı Söz

Hacı Bektâşî Velî de Bezm-i Elest;⁸⁴ "Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' onlar da: 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz;"⁸⁵ ayetindeki (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) ifadesi ile şöyle yorumlar:

"Pes ol demde kim Padişâh-ı âlâm Tanrı Te'âlâ dükeli cânları hazratına arza kıldı, müminler cânların sağdın yana kodi ve kâfırlar cânların soldın yana kodi. Anlar kim Hakka layıktı, kulaksız işittiler ve dilsüz cevap verdiler: Bir nicesi 'beli' didiler ve bir nicesi 'lâ' didiler ve bir nicesi hiç dınmadılar."

"Evvel 'beli' diyenlerin bir nicesi 'lâ' dideler ve bir nicesi dınmadılar ve bir nicesi yine 'beli' didiler. Ve hem evvel 'lâ' dinleyenlerin bir nicesi 'beli' didiler ve bir nicesi dınmadı ve nicesi yine 'la' didiler."

"Ve hem evvel dınmayanların bir nicesi belî dideler bir niçesu 'lâ' didiler, bir nicesi yine dınmadılar. İmdi azîz-i men ol kim iki kez 'beli' dedi, müslimanın doğdı ve müslimanın dirildi ve müslimanın öldi."

⁸³ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 90-91; Şeytan'ın insanoğluna düşmanlığına dair bk. *Makâlât*, 52-53.

⁸⁴ Bezm-i Elest, "Allah'ın yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşmeye denir." Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/106-108.

⁸⁵ A'râf 7/72.

“Ve ol kim ki iki kez ‘lâ’ didi, kâfirin dirildi ve kâfirin oldu. Ve ol kim evvel ‘la’ dedi sonra ‘beli’ didi kâfirin doğdı, kâfirin dirildi ve müslimanın öldi. Ve evvel kim evvel ‘beli’ didi, sonra ‘lâ’ didi. Müslimanın doğdı, müslimanın dirildi, kâfirin öldi. Ve ol kim iki kez dahi dınmadı neuzü billah ılkılardan dahi kemdür ve azgundur, kel-en’âm didukleri anlardır.”⁸⁶

Hacı Bektâşî Velî, Bezm-i Elest’te söz verip sonra sözünden cayıp nankör olanların hayvanlardan aşağıda olmasını vurgulayarak “...Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar.../...أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ...⁸⁷ ayetini hatırlatır; ahbine uymayan bu tür insanın hayvanlardan aşağı olduğunu söyler.⁸⁸

Sonuç

Hacı Bektâşî Velî, *Makâlât* isimli eserinde pek çok meseleye dair işârî izahlarda bulunur. Özellikle Mevlâna (ö. 672/1273) da ele alınan Allah ve insan ilişkisine dair hususlara ve Allah’ın insanoğluna verdiği değere dikkat çeker. Bu hususları daha önce Ahmet Yesevî’de de görmek mümkündür.

Bu çalışmadan anlaşıldığı üzere göre yeryüzünde halife oluşu kendisine bildirilen insanoğlu, akıl, irade ve fitrat sahibi olma vasfıyla varlığında tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Buradan hareketle varlığına dönük benliğini aşarak kemale erebilme gücüne sahiptir. Zira onun kemal yönü fiilen olmasa da tasavvufi söylemlere bakıldığında insan potansiyel olarak meleklerden üstün seviyede yaratılmıştır.

Sonuç olarak Hacı Bektâşî Velî, *Mâkalat* isimli eserinde Allah ve insan ilişkisi bağlamında tevhid ve Marifetullah, insanoğlunun yaratılış evreleri, insanoğlunun Allah katındaki üstünlüğü (tekrim), Allah Teâlâ’ya kurbiyeti, insanın halifetullah olması ve Bezm-i Elest’te Allah’a söz verilmesi gibi hususları ayetleri delil göstererek ele alır. Bu konularda bir takım işârî yorumlama cihetine gider. Bu hususlarda hadisleri nakletse de muhakkikin de belirttiği üzere bu rivayetlere ulaşamamıştır. Bu tür rivâyetlerin isrâiliyât kaynaklı haberler olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁶ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 94-95.

⁸⁷ el-A’râf 7/179.

⁸⁸ Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 95.

Kaynakça

- Hâcî Bektâş-ı Velî, *Makâlât*. thk. Esad Coşan. Ankara: Seha Neşriyât, ts.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2023.
- Karaman, Harettin vd., *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: Hey'etu'l-Misriyye, ts.
- Kutluer, İlhan. "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Mevlana ve İnsan*. İstanbul: Yeni Boyut, 1992.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtilu'l-Gayb*. Beyrût: Dâru Fikr, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlılarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 20 baskı, 2015.